

Уляна МОВНА

СВЯТІ-ОПІКУНИ УКРАЇНСЬКОГО БДЖІЛЬНИЦТВА

Здійснене перше у вітчизняній етнології дослідження постатей святих-опікунів українського бджільництва, вагома роль яких знайшла адекватне відображення в народних уявленнях. Встановлено, що ними в процесі історично тривалого формування та засвоєння християнських аксіологічних орієнтацій в межах християнського пантеону стали святі Олексій (преподобний Олексій, Божий чоловік, в народі Теплий Олекса) та святі чудотворці Зосим і Саватій шляхом накладання на існуючий дохристиянський календар святкування днів пам'яті християнських святих у церковному календарі й отримання ним додаткових конотацій, їх збіг із традиційними датами застосування прийомів виставляння бджіл із зимових схованок, а також накладення й контамінації кількох образів святих, дні пам'яті яких збігаються календарно.

Ключові слова: бджільництво, святі, опікуни бджіл, християнство, народні уявлення.

© У. МОВНА, 2016

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 1 (127), 2016

У процесі історично тривалого формування та засвоєння християнських аксіологічних орієнтацій в межах християнського пантеону інституалізувались особливі функції святих та викристалізувалось поле їхньої діяльності — галузева спеціалізація, що знайшла адекватне відображення в народних уявленнях. Українці прийняли вшанування святих та їх функції (інститут покровительства) з церков католицького (латинського) та православного (грецького) обряду не раніше XI—XII ст., коли відбувся церковний поділ (1054). Виконуючи Божественну волю, святі, як посередники між Богом та людиною, могли впливати на різноманітні сфери її активності, відповідаючи за конкретно визначену ділянку виробничої діяльності. Не стало винятком і бджільництво, оскільки бджоли в народній міфології українців тісно пов'язані з Богом; опікуном зайнятих у ньому стали св. Олексій (преподобний Олексій, Божий чоловік, в народі Теплий Олекса, 17/30 березня) та святі чудотворці Зосим (17/30 квітня) і Саватій (27 вересня / 10 жовтня).

Святий Олексій — святий вселенського християнства кінця IV — початку V ст. («чоловік Божий»), відомий своїм життям, сповненням духовного подвижництва та підпорядкованим засадам суворого аскетизму, був причислений до лику преподобних. Легенда про св. Олексія склалась ще в V ст., а «Житіє» святого стало відомим в Київській Русі вже в XII ст. (включене в збірник церковних повчань «Златоструй»). Проте найбільша популярність цього сюжету в українській усній та літературній традиції припадає на XVII ст., коли було створено велику кількість різножанрових текстів, в яких переосмислювався подвиг і образ святого — драма «Алексей, Божий человек» (1674), вірші Л. Барановича, С. Полоцького, І. Максимовича, Ф. Прокоповича, проповіді, численні духовні вірші [40, с. 81], а також фольклорні твори [54; 60]. Олексій з'явився на світ під час царювання імператорів Аркадія та Гонорія у знатній та багатій родині римлян Євфиміана та Аглаїди внаслідок чудесного народження у бездітної пари. Він швидко оволодів азами науки та набув премудрості. Коли ж батько надумав одружити його, Олексій таємно полишив дім і вирушив в Сирію, до міста Едеса. Тут, роздавши частину свого багатства, він упродовж 17 років просив милостиню на паперті місцевої церкви, задовольняючись лише хлібом та водою й за життя отримав статус святого. Набувши слави праведника у місті, Олексій покидає Едес і повертається на рідну землю. Зустрівши батька, який

його не впізнав, Олексій просить дати йому прихисток. Святий поселяється у спеціально збудованій для нього келії, в якій проводить останні 17 років свого життя, покірно терплячи знуцання слуг батька, долаючи спокусу ситості та багатства, творячи аскетичний подвиг спасіння кожного дня. Лише після його смерті та посмертних чудес був знайдений документ, який розкриває таємницю життя св. Олексія [6, с. 69—82; 19]. Отже, у житті св. Олексія не знаходимо жодної сюжетної прив'язки щодо виконуваних ним функцій у народному календарі, тобто згадки про бджіл та бджільництво.

У зв'язку з накладанням на існуючий дохристиянський календар християнської матриці, а саме святкування пам'яті християнських святих, з певною долею вірогідності можемо припустити, що вшанування невідомого нам язичницького покровителя бджіл могло злитися з днем пам'яті св. Олексія і його свято отримало додаткову бджолярську конотацію. Дуже ймовірним видається також припущення, що в українському народному календарі за св. Олексієм закріпилася функція опікуна бджіл та бджолярів на підставі дати дня його пам'яті, що припадає на 17 березня за старим стилем, коли, згідно з кліматичними умовами початку весни — першого погожого весняного дня («присвяток на честь Олексія — чоловіка Божого припадає 30 березня. Його так називали, бо він був праведник: людям помагав, а сам жив, як ніщий. Він добрий був, і його називають ще Теплим Альошкою. І це вже завжди на Олексія перший теплий день і весна настояща починається» (с. Красне Білоцерківського р-ну Київської області) [63], традиційно було прийнято вперше випускати бджіл на облїт — виносити вулики з зимівника надвір і розставляти на пасіці, що вважалося дуже корисним для плекання комах протягом усього року.

Можемо навести численні приклади першого в новому сезоні випуску бджіл на облїт з різних етнографічних районів України: «На теплого Олексі пускують у перший раз пчоли», «в день Теплого Олексі пчоли з кимаків пускали» (Закарпаття) [17, с. 5; 9, с. 102], «на теплого Олексі віноси сі пчоли, аби хоть сонці виділи на мінуту, то дужи добри» (Гуцульщина) [43, с. 31], «Теплого Олексія почитают покровителем пчел; в этот день выставляют пчел из пчельника в пасеку» [21, с. 616], «на Лексія у каго пчоли є, виймають, бо ж заховані на

зиму, щоб літали» (Полісся) [50, с. 31], «На Теплого Олексія вулики виносили і виставляли на пасіці. Як виставляли пасіку, то завжди покропили за зимівлю ті місця, щоб то добре велося, щоб був медозбір» (Опілля) [3, арк. 7, 15], «на Теплого Олексі пчоли вилітали з улиїв» (Надсяння) [33, с. 51; 2, арк. 61].

Зібраний нами етнографічний матеріал засвідчує, що св. Олексія пасічники по всій Україні визнавали одним із захисників бджіл. Так, на Середній Наддніпрянщині у день його пам'яті вважалося за необхідне винести вулики з погребів і розмістити на пасіці; якщо ж було холодно, то виносили хоча б два вулики погрітися на сонці чи принаймні повідомляли комах про настання весни, доторкнувшись до кожного вулика зі словами: «Нуте, ви, бджоло, готуйтесь, бо прийшла пора, ідіте і не лінітесь. Приносьте густії меди і рівнії воски і частії рої, Господу Богу на офіру, а господарю на пожиток» [52, с. 9—10; вар.: 61, с. 116; 16, с. 55—56; 53, с. 76—77; 11, с. 188; 37, с. 238]. При випусканні бджіл на Теплого Олексі пасічники Чернігівщини вирізували посеред пасіки дернину і тричі обходили з нею довкола. За третім разом примовляли: «Як се тая земля не може рушити з ґрунту свого, і мислі тої не маєт...» Дернину вкладали назад на своє місце і прибивали приколнем (кілком, до якого прив'язували коней), а коли випускали бджіл крізь щучу голову, примовляли: «Господи, стань ми се на поміч, рабу Божому (ім'я), як тая в морю і ріках буяла і гуляла, і рідная, і плодная була, і як се той щуки боїться всякая риба, пужається і порхається, так би моїх бджіл чужії лякались, пужались і порхали од них, на всякім стріті і на всіх дорогах» [16, с. 54—55; 12, с. 81—82]. Бджолярі Півдня найчастіше виймали з погребів вулики з бджолами, випускаючи комах для першого у сезоні обльоту, саме 30 березня, оскільки тут було прийнято за правило виставляти пасіки в день преподобного Олексія, чоловіка Божого і ніяк не пізніше Благовіщення [59, с. 66; 26, с. 47; 46, с. 53]. Аналогічно на теренах Волині та Полісся, вважаючи Теплого Олексія покровителем бджіл, на «Олексі» старі пасічники виставляли бджіл з темників і омшаників на повітря, щоб бджола бралась за роботу; у разі холодної погоди виносили хоча б два вулики погрітися у променях сонця [52, с. 9; 15, с. 151; 13, с. 476; 21, с. 616; 50, с. 31]. Поліські бджолярі

вважали за необхідне цього дня «натворити ульї», оскільки щиро сподівалися, що «Олексій наведе ранніх пчол (ранніх ройов)» [30, с. 352]. Аналогічно волиняни у свято покровителя працелюбних комах «підглядали» їх на весну чи підбирали мед, очищували й забезпечували порожні вулики, щоб були здатні прийняти новий рій, тобто «творили улі» [29, с. 299]. Подоляни та буковинці, якщо було тепло, виносили на свято вулики надвір. Перед цим, застосовуючи засади магії подібності, господиня приносила на пасіку курку зі спутаними лапками, примовляючи: «Як ця курка місця тримається, так і рої нікуди з місця не сходили» [35, с. 28; 34, с. 174]. У день пам'яті згаданого святого виносили вулики із зимової схованки і виставляли їх на Бойківщині; якщо було холодно, пасічники все ж мали за обов'язок хоча б пересунути кожен вулик з примовкою, яка мала нагадати комахам про наближення моменту вильоту: «Сьогодні Теплою Олексі, ваш день на обліт, аби ви обліталися, множилися, щоб працювали нам на пожиток, щоб я мав свічку до церкви і для себе на пожиток» [1, арк. 20, 23]. Того ж дня на Лемківщині бджолярі випускали бджіл з вулика на перший весняний обліт [62, с. 358].

Взаємопов'язаність християнських та народно-звичаєвих світоглядних мотивів у народному сприйнятті образу св. Олексія та українському календарі поетичними засобами проілюстрував у своєму вірші знаний український поет Дмитро Білоус, родом із с. Курмани Сумської області: «Не забудьмо цього свята, / цього дня погожого, / свята Теплою Олексі, / чоловіка Божого. / Вимолений він у Бога / старими батьками, / виріс чемним і ласкавим, / хоч клади до рани. / Залишив він наречену, / пішов в інше місто, / бідним людям свої статки, / все роздав геть-чисто. / В Богородичному храмі / тихим старцем жив / і, не дбаючи про славу, шани там зажив... / То згадаймо цього свята, / цього дня погожого, / про безсрібника Олексю, / чоловіка Божого. / В день цей на річках, озерах / риба щука грає / і хвостом (весні назустріч) / кригу розбиває. / В цей день газда у повітку / становить гринджоли / і на сонечко уперше / виставляє бджоли» [10, с. 119].

Святі Зосим і Саватій. На 17 квітня у церковному православному календарі припадає як день пам'яті св. Зосима Соловецького, так і Зосима Палестин-

ського, святого VI ст., патрона пасічництва на Сході. Чому ж в ролі опікуна українського бджільництва виявився св. Зосим (а також Саватій), і який саме? У російській етнографічній літературі здійснена спроба історично витлумачити релігійну санкцію бджільництва в особі св. Зосима і Саватія Соловецьких, їх функцію захисників бджіл у народній традиції. Так, О. Терещенко, а за ним І. Калинський та А. Корінфський називають свв. Зосима та Саватія, реальних історичних постатей, що жили наприкінці XIV — в першій половині XV ст., канонізованих 1547 р., засновниками чоловічого Соловецького монастиря, що у Білому морі (1429), а також патронами бджільництва як одного з важливих промислів давньої Русі, а згодом північно-східних російських земель, що було неабияким засобом забезпечення економічної вигоди від господарської діяльності монастиря [49, с. 67—68; 23, с. 387; 28, с. 407], хоча, як відомо, Соловки не належать до сприятливих у кліматичному відношенні територій щодо ведення бджільництва. У життях святих Зосима та Саватія немає жодної згадки про їх пов'язаність з бджільництвом та бджолами [18; 20], так само як немає її в актах Соловецького монастиря різних років його функціонування, а отже виконувана ними функція у народному календарі жодним чином не обумовлена агіографічним сюжетом.

В українській усній традиції існують оповіді, що перший бджолиний рій виніс св. Зосим, послушник Божий (іноді разом зі св. Саватієм) із раю (варіанти — з гори чи ідольської країни, з Єгипту у тростиновій паличці) або навіть створив його сам Зосим, що жив в долині р. Євфрат [42, с. 77; 47, с. 181; 27, с. 29] (швидше за все, це був Зосим Палестинський. — У. М.). Бджоли розмножуються під особливим патронатом Бога, який з цією метою посилає на землю св. Зосима: «И ти, Зосиме, іди і розмножує бджоли, щоб була Богу хвала, а миру християнському пожиток» [8, с. 8]. Маємо у своєму розпорядженні й інші народні свідчення (початку XX ст.) щодо образу святих: «Був час, коли в Україні бджіл не було, а водились вони тільки в одній чужоземній країні; жили вони в скелях, не випускали роїв і не поширювались по світу. Так було багато років, поки не народились на світ Божий святі угодники Зосима і Саватій. Вирішили вони поширити бджолу по всьому світу і стали про це молити Бога. І постановив Бог, щоб в певний час вилітали рої і летіли в різні сторони і сідали де заманеть-

ся. Стали бджоли розлітатись у різні сторони, стали їх люди ловити і заводити собі пасіки» [5, с. 29—30]; «Зосима і Саватій глядять пасіку. Святії удвох мали пасіку, гледіли її. Вони ніколи не продавали її. Як на їх Бог наслав сон, вони удвох заснули на троє суток. А пчоли тоді розлетілись скрізь по лісах і люди замали пасіки»; «на горі Сіанській жив скитник. Його звали Зосим (тут знову, очевидно, фігурує Зосим Палестинський. — У. М.). Він вважався патроном пасічництва і його ікони ставили пасічники, зображаючи гору з вуликами і літаючими бджолами, а він у лівій руці держав посуд з водою, а в правій кропило» [45, с. 25—26]; «Зосим і Саватій тим зацікавилися; такий востров був серед моря. А посеред вострова церква і борти кругом; пасіка у них округи церкви. І у камені, у стінах пчоли поналітували з-за моря. Зосим і Саватій молились, так до їх пчоли йшли. І з того вострова пчоли пішли по всім світі: на весні виходять рої, летять далеко — так і розвелись пчоли» [57, с. 64].

У російській народній традиції спостерігається стійкий мотив появи бджіл із заморської сторони: Бог посилає Зосиму і Саватія принести бджіл на Русь із землі Єгипетської (з гори, печери в країні ідолівської або райської). Вони набрали бджолиних маток, сховали їх в тростинову паличку і принесли на Русь, чим поклали початок бджільництву. Тобто, як небезпідставно зазначає В. Топоров, російська пасічницька традиція зберігає пам'ять про своє південне («заморське», «єгипетське») походження [58, с. 86—87; 51, с. 22, 34].

У цьому контексті доволі правдоподібних рис набуває висловлене нами припущення про перенесення східних християнських вірувань грецького обряду з постаті Зосима Палестинського на російський православний ґрунт (постать однойменного святого Зосима Соловецького, день пам'яті якого припадає на той самий день) шляхом накладення й контамінації обох образів святих. А вже повсюдну появу на українських пасіках (в територіальних межах колишньої Російської імперії) ікони саме цього святого разом з преподобним Саватієм пояснюємо беззаперечним російським впливом, оскільки їх пошанування характерне в першу чергу для росіян [56, с. 85; 28, с. 412; 32, с. 159—160, 367], а тоді вже білорусів [25, с. 78—79] та українців. Без зображення св. Зосима не обходилася майже жодна пасіка православного пасічника, без його імені не промовлялася ні

одна молитва чи замовляння над бджолами, яка скріплювалася дією чи міццю св. Зосима.

Ще український дослідник пасічницьких замовлянь XIX ст. Т. Біленький висловив слушну, на наш погляд, думку, що постать св. Зосима у них носила напівхристиянський, напівміфічний вимір. З одного боку, він володів всіма атрибутами християнського святого, покровителя бджіл з християнськими епітетами книжного характеру: святий, преподобний, батько наш, преблагословенний батько наш, святий угодник первозданий. Але з іншого боку, він уявлявся певною вищою силою, напівбогом чи посланцем Бога. Так, йому вручав Господь Свядку і Свірку (бджолиних маток) десь на землі обітованій, послав його кудись через море, де святого покровителя бджіл чекала небезпечна боротьба зі стихіями. У замовляннях йшлося про його місцеперебування на Сіонських горах, біля Божого гробу, де він день і ніч боронив бджіл від злих очей і недобрих людей. Таким чином, св. Зосим — насаджувач і покровитель бджіл, що охороняв їх від всяких напастей силою, даною йому з неба. Образ святого у замовляннях виявляє книжний, апокрифічний характер; цим, власне, пояснюється деяка його затертість, затемненість [8, с. 12—13]. Додамо від себе, що тексти пасічницьких замовлянь не дають підстав ідентифікувати св. Зосима як відомого Соловецького чудотворця, а постійна локалізація на горі Сіон (Палестина), біля Божого гробу, вказує швидше, на особу св. Зосима Палестинського.

Дошукуючись витоків символічної образності постаті Зосима, можемо погодитися з думкою відомих російських дослідників В. Іванова та В. Топорова, що його образ є пережитком язичницької епохи з її культом бджолиного бога, справжнє ім'я якого упродовж століть було втрачене (зосимом називався вулик з іконою Зосима і Саватія) [22, с. 355].

У дні пам'яті преподобних Зосима й Саватія, опікунів працюючих комах та їх господарів у православній традиції, українські пасічники задля інтенсивного роїння бджіл ставили у церкві свічки перед їх іконами. В історичній ретроспективі існувала традиція розміщувати ікони цих чудотворців на кожній наддніпрянській пасіці. Так, пасічники Полтавщини вважали св. Зосима покровителем пасічництва, тому його ікона (в парі з Саватієм) здавна була повсюдно присутньою у місцевих пасіках: «Вони пасішники, з корзиною і намальовані. Ізосим завідував нею спершу і

довіку буде завідувати. Він і тепер іде поміж бжолою і несе казаночок у руках і кормить усю бджолу; він варить їй сити» [44, с. 40; 37, с. 237]. Тут також був поширений погляд, що в пасіку треба входити з відкритою головою, перехрестившись і поклонившись зображенню св. Зосима і Саватія, яке майже на кожній пасіці стояло на стовпчику серед відкритого майданчика [8, с. 6]. За свідченням А. Кримського, пасічники Звенигородщини (Черкащина) вірили, що святі чудотворці Зосим і Саватій охороняють пасіку й особливо молоді бджолині рої [31, с. 291]. Сучасний респондент Іван Пилипенко з с. Беркозівка Канівського р-ну Черкаської області згадує, що у його батька, діда і прадіда (і ще донедавна у нього) ікона святих Зосима і Саватія стояла посеред пасіки у «божниці». Божниця — закопаний у землю дубовий стовпець, посеред якого розміщувалася закрита поличка, де під вишитим рушником встановлювали ікону, накриту зверху дерев'яним дашком [4, арк. 81—82]. У цьому контексті вагу документального свідчення набуває опис пасіки другої половини XIX ст. уродженця й натхненного співця Середньої Наддніпрянщини Івана Нечуя-Левицького, наведений у повісті «Микола Джеря»: «Невеличка Джерина пасіка була обгороджена низьким тином і обставлена од півночі очеретом. Коло очеретяної стіни притулювся курінь. Попід уликами вилися прочищені стежки, а серед пасіки стояв важкий низький хрест, з двома дощечками, прибитими зверху на обидва кінці перехрестя. Серед хреста було видко образ Зосими й Саватія» [41, с. 129].

На Чернігівщині вшановували покровителя пасік св. Зосима, який мав охороняти рій і мед, шляхом виготовлення та встановлення у пасіках фігурних вуликів із його зображенням [39, с. 76], а також ікон святих чудотворців: «На пасіках звичайно завішують іконки, де намальовані Зосим і Саватій. Така іконка висить на пасіці у Миколи Йовенка. На ній намальовані фігури святих у чернечих ризах; один тримає у руці маточник на матку; за святими, що стоять на першому плані, видно намальовані вулики — дерев'яні пеньки. Ікона просто прибита до яблуні, що під нею стоять вулики: «Колись у Києві купив, — каже хазяїн, — ходив до Лаври на богомоліє, відтоді і повісив на пасіці, між пчолами. Від них пчоли розвелись, їх при роботі згадують» [57, с. 63]. Святих Зосима та Саватія, які і тут вважалися охоронцями бджіл, шанували на Слобожанщині — тут повсюдно посе-

редині пасіки стояв у кіюти образ св. Зосима, біля нього — свячена вода [14, с. 75; 55, с. 27]. Аналогічно на Півдні (Дніпропетровщина) старі пасічники вважали своїм святим обов'язком поміщати на пасіках ікону св. Зосима і Саватія — опікунів бджіл [7, с. 78]. Здебільшого у день пам'яті першого на пасіці вивішували ікону захисника бджіл і читали біля нього молитву. У с. Рудник Нікопольського р-ну при цьому промовляли: «Помагай, Боже, бджолом роїтися, а нам у гріхи не впасти» [24, с. 40]. Св. Зосима визнавали захисником бджіл й подільські пасічники, які виставляли на пасіках його ікону, читали біля неї молитви і проводили пасічницькі обряди [36, с. 22]. На Поліссі (с. Беги Коростенської округи) вважали, що пасіку охороняє образ Зосима і Саватія — колишніх монахів Соловецького монастиря, греків за походженням (яскравий приклад контамінації образів Зосима Соловецького та Палестинського. — У. М.) [30, с. 36]. Встановити на спеціальному підвищенні серед пасіки — «кивоті», найпочеснішому місці, образ преподобних Зосима і Саватія мали за обов'язок більшість українських пасічників православного віросповідання, щиро вірячи, що ікона оберігатиме бджіл від хвороб, а пасіку — від злодіїв, сприятиме роїнню комах і багатому медозбору [45, с. 108; 38, с. 415; 48, с. 228].

У процесі історично тривалого формування та завоювання християнських аксіологічних орієнтацій в межах християнського пантеону інституалізувались особливі функції святих та викристалізувалось поле їхньої діяльності — галузева спеціалізація, що знайшла адекватне відображення в народних уявленнях. Виникнення інституту покровителів українського бджільництва серед християнських святих відбулося не раніше XI—XII ст. Ними стали святі Олексій, Зосима та Саватій шляхом накладання на існуючий дохристиянський календар святкування днів пам'яті християнських святих у церковному календарі й отримання ним додаткових конотацій, їх збіг із традиційними датами застосування прийомів виставлення бджіл із зимових схованок, а також накладання й контамінації кількох образів святих, дні пам'яті яких збігались календарно.

1. Архів Інституту народознавства НАН України (Далі: ІН НАНУ). — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 455.
2. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 559.

3. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 561.
4. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 593.
5. *Абрамов І.* Легенда пчеловодов / *І. Абрамов // Живая Старина.* — 1907. — Вып. 3. — С. 29—30.
6. *Адрианова В.П.* Житие Алексия человека Божия в древней русской литературе и народной словесности / *В.П. Адрианова.* — Петроград, 1917.
7. *Бабенко В.А.* Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края / *В.А. Бабенко.* — Екатеринослав, 1905.
8. *Беленький Т.* Народные заклинания над пчелами. Две рукописи XVIII в. о пчеловодстве / *Т. Беленький.* — Каменец-Подольский, 1880.
9. *Белла О.* Обичаї в с. Жукові під час великого посту / *О. Белла // Підкарпатська Русь.* — Ужгород, 1929. — № 5. — С. 119—122.
10. *Білоус Д.* Рідні небеса / *Д. Білоус.* — Київ, 2005.
11. *Богданович А.В.* Сборник сведений о Полтавской губернии / *А.В. Богданович.* — Полтава, 1877.
12. *Гринченко Б.Д.* Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и пр. / *Б.Д. Гринченко.* — Чернигов, 1901.
13. *Гура А.В.* Символика животных в славянской народной традиции / *А.В. Гура.* — Москва, 1997.
14. Дневник народных праздников Харьковской губернии // *Харьковский сборник.* — Харьков, 1887. — Вып. 1. — С. 72—80.
15. Доклад, читанный в экономической секции общества исследователей Волины пчеловодом-любителем *К.А. Бордычевским // Труды общества исследователей Волины.* — Житомир, 1902. — Т. 1. — С. 151—173.
16. *Ефименко П.* Сборник малороссийских заклинаний / *П. Ефименко.* — Москва, 1874.
17. *Жаткович Ю.* Замітки етнографічні з Угорської Русси / *Ю. Жаткович.* — Без р. і м.
18. Житіє преподобного отця нашого Зосими, ігумена Соловецького // *Житія святих (вибрані) українською мовою викладені за повчанням Четв'я-Міней св. Дмитрія Ростовського.* — Київ, 2007. — Т. 2. — С. 437—460.
19. Житіє преподобного Олексія, людини Божої // *Житія святих (вибрані) українською мовою викладені за повчанням Четв'я-Міней св. Дмитрія Ростовського.* — Київ, 2007. — Т. 2. — С. 150—165.
20. Житіє преподобного отця нашого Саватія Соловецького, чудотворця // *Житія святих (вибрані) українською мовою викладені за повчанням Четв'я-Міней св. Дмитрія Ростовського.* — Київ, 2008. — Т. 5. — С. 407—417.
21. *Зеленин Д.* Описание рукописей Ученого Архива РГО / *Д. Зеленин.* — Петроград, 1915. — Вып. 2.
22. *Иванов В.В.* Пчела / *В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Мифы народов мира: энциклопедия.* — Москва, 1997. — Т. 2. — С. 354—356.
23. *Калинский И.* Церковно-народный месяцеслов на Руси / *И. Калинский // Записки РГО по отделению этнографии.* — Санкт-Петербург, 1877. — Т. 7.
24. *Калита ІХ.* — Дніпропетровськ, 2011.
25. *Карский Е.Ф.* Белорусы / *Е.Ф. Карский.* — Москва, 1916. — Т. 3.
26. *Коваль О.В.* Нововодолазькі голосники-2 / *О.В. Коваль, Т.П. Коваль.* — Харків, 2011.
27. *Ковалев І.І.* Живая летопись волинского пасечничества / *І.І. Ковалев.* — Житомир, 1916.
28. *Коринфский А.А.* Народная Русь. Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа / *А.А. Коринфский.* — Москва, 1901.
29. *Кравченко В.* Етнографічний нарис (про Волинь) / *В. Кравченко // Древяни: зб. статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю.* — Львів, 1996. — Вып. 1. — С. 257—278.
30. *Кравченко В.* Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини / *В. Кравченко ; упоряд. О. Рубан.* — Київ, 2009. — Т. 2.
31. *Кримський А.* Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного / *А. Кримський.* — Черкаси, 2009.
32. Круглый год. Русский земледельческий календарь / *сост., вступит. статья и примеч. А.Ф. Некрыловой.* — Москва, 1989.
33. *Маковей О.* Звичаї, обряди і повір'я святочні в місті Яворові / *О. Маковей // Правда.* — 1895. — Т. 24. — Вып. 72. — С. 50—55.
34. *Маковій Г.* Народ у народних святах / *Г. Маковій.* — Чернівці, 2009.
35. *Маховська С.* Календарні звичаї та обряди села Теперівка Деражнянського району Хмельницької області / *С. Маховська // Берегиня.* — Київ, 2010. — № 2. — С. 24—32.
36. *Медведчук Г.* Бджільництво на Поділлі: минувшина і традиції / *Г. Медведчук // Пасіка.* — Київ, 2011. — № 6. — С. 19—22.
37. *Милорадович В.П.* Життє-бытє лубенского крестьянина / *В.П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія.* — Київ, 1991. — С. 170—341.
38. *Мовна У.* Пасіка / *У. Мовна // Мала енциклопедія українського народознавства / за ред. С. Павлюка.* — Львів, 2007. — С. 415—416.
39. *Моздир М.* Українська народна дерев'яна архітектура / *М. Моздир.* — Київ, 1980.
40. *Моршна Н.* Етнокультурні виміри побутування агіографічного сюжету про св. Олексія, чоловіка Божого / *Н. Моршна // Наукові праці [Чорноморського держ. ун-ту ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Філологія. Літературознавство.* — 2013. — Т. 222. — Вып. 210. — С. 81—84.
41. *Нечуй-Левицький І.* Микола Джеря. Кайдашева сім'я: повісті / *І. Нечуй-Левицький.* — Київ, 1982.
42. *Онацький Є.* Бджола / *Є. Онацький // Онацький Є.* Українська мала енциклопедія. — Буенос-Айрес, 1959. — Кн. 1. — С. 77.

43. *Онищук А.* Народний календар. Звичаї й вірування прив'язані до поодиноких днів у році / А. Онищук // *Матеріали до української етнології.* — Львів, 1912. — Т. 15. — С. 1—61.
44. *Сементовский К.* Замечания о праздниках у малороссиян / К. Сементовский. — Харьков, 1843.
45. *Скуратівський В.* Кухоль меду / В. Скуратівський. — Львів, 2000.
46. Старовинні сторінки українського бджільництва // *Тваринництво України.* — Київ, 1971. — № 9. — С. 53.
47. *Сумцов Н.Ф.* Из сказаний о пчелах (по поводу сочинения Glöck'a: «Die Symbolic der Bienen») / Н.Ф. Сумцов // *Этнографическое обозрение.* — Москва, 1893. — Т. 17. — С. 176—182.
48. *Сумцов Н.* Очерки народного быта / Н. Сумцов // *Сумцов Н.Ф.* Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України: вибрані твори. — Харків, 2008. — С. 203—253.
49. *Терещенко А.* Быт русского народа / А. Терещенко. — Санкт-Петербург, 1848. — Ч. 6.
50. *Толстая С.* Полесский народный календарь / С. Толстая. — Москва, 2005.
51. *Топоров В.Н.* К объяснению некоторых славянских слов мифологического характера в связи с возможными древними ближневосточными параллелями / В.Н. Топоров // *Славянское и балканское языкознание. Проблемы интерференции и языковых контактов.* — Москва, 1975. — С. 3—49.
52. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные П. Чубинским. — Санкт-Петербург, 1872. — Т. 3.
53. *Чубинський П.* Мудрість віків / П. Чубинський. — Київ, 1995. — Кн. 1.
54. *Чубинський П.* Олексію Божому чоловіку / П. Чубинський // *Чубинський П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования — Санкт-Петербург, 1872. — Т. 1. — С. 173—176.
55. *Шаповал К.* З народних уст. Пасішник / К. Шаповал // *Основа.* — Санкт-Петербург, 1861. — Т. 11. — С. 26—29.
56. *Шеппинг Д.* Мифы славянского язычества / Д. Шеппинг. — Москва, 1849.
57. *Шульгина Л.* Бджільництво в с. Старосілля на Чернігівщині / Л. Шульгина // *Матеріали до етнології.* — Київ, 1931. — Ч. 3. — С. 7—69.
58. *Щапов А.П.* Исторические очерки народного мирозерцания и суеверия / А.П. Щапов // *Сочинения А.П. Щапова.* — Санкт-Петербург, 1906. — Т. 1.
59. *Ястребов В.* К поверьям относительно пчел / В. Ястребов // *Киевская Старина.* — Киев, 1897. — Т. LVII. — С. 65—66.
60. *Kolberg O.* O sw. Alexym / O. Kolberg // *Kolberg O.* Pokucie. Obraz etnograficzny — Kraków, 1883. — Т. 2. — С. 274—275.
61. *Rulikowski E.* Zapiski etnograficzne z Ukrainy / E. Rulikowski // *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej.* — Kraków, 1879. — Т. 3. — С. 115—118.
62. *Řehoř F.* Kalendářik z národního života Lemkův / F. Řehoř // *ČČM.* — Praha, 1897. — Sv. 4. — С. 353—375.
63. *Чебанюк О.* «На Теплому Олексі муй батько пчіл глядів» / О. Чебанюк // www.gazeta.ua/articles/holidays-newspaper/na-teploho-oleksi-muj-batko-pchil-glydiv/332763.

Ulyana Movna

THE PATRON SAINTS OF UKRAINIAN BEEKEEPING

The paper is the first attempt in domestic ethnology to research the figures of the patron saints of Ukrainian beekeeping, an important role of which found adequate reflection in the folk notions. It was defined that by the way of imposition of existent pre-Christian calendar of celebrating the memorial days of Christian saints in church calendar and its self-receiving of additional connotations, their coincidence with traditional dates of using modes for invoicing bees out of the winter hiding places, and also the imposition and contaminations of several images of saints, memorial days of which matched calendarly, the main patron saints in the process of long forming and assimilation of Christian axiological values in the limits of Christian pantheon, became Saint Alex (man of God, Worm Alex) and the saint miracle workers Zosym and Savatyi.

Keywords: beekeeping, saints, patrons of bees, Christianity, folk notions.

Ulyana Movna

СВЯТЫЕ-ПОКРОВИТЕЛИ УКРАИНСКОГО ПЧЕЛОВОДСТВА

В статье впервые в отечественной этнологии предпринята попытка изучения фигур святых-покровителей украинского пчеловодства, важная роль которых нашла адекватное отображение в народных представлениях. Установлено, что ими в процессе исторически длительного формирования и освоения христианских аксиологических ориентиров в рамках христианского пантеона стали святые Алексей (преподобный Алексей, Божий человек, в народе Теплый Алексей) и святые-чудотворцы Зосим и Савватий путем наложения на существующий дохристианский календарь празднования дней памяти христианских святых в церковном календаре и получение ими дополнительных коннотаций, их совпадения с традиционными датами применения приемов выставки пчел из зимовий, а также наложения и контаминации нескольких образов святых, дни памяти которых совпадали календарно.

Ключевые слова: пчеловодство, святые, покровители пчел, христианство, народные представления.